

MICHAŁ CEGLAREK

<https://orcid.org/0000-0003-4354-131X>

Narodowy Instytut Fryderyka Chopina

Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie

Colette Gaveau-Małcużyńska – portret pianistki

Streszczenie

Artykuł jest próbą zarysowania portretu utalentowanej pianistki francuskiej Colette Gaveau (1913–1987), laureatki pierwszej nagrody Konserwatorium Paryskiego w 1932 r., uczestniczki kilku międzynarodowych konkursów muzycznych, w tym III Konkursu Pianistycznego im. Fryderyka Chopina w Warszawie z 1937 r. oraz Konkursu im. Eugène’a Ysaÿe’a, który odbył się w Brukseli w 1938 r. Przełomowym wydarzeniem w życiu młodej Colette Gaveau był ślub z polskim pianistą Witoldem Małcużyńskim (1914–1977) w październiku 1939 r. Ze względu na działania wojenne II wojny światowej Gaveau-Małcużyńska opuściła wraz z mężem rodziną Francję i udała się najpierw do Portugalii, a następnie do Argentyny. Do Europy Małcużyńscy powrócili dopiero w 1945 r. Colette Gaveau-Małcużyńska była wierną i cierpliwą towarzyszką życia, a także uczestniczką sukcesów jednego z najwybitniejszych polskich pianistów drugiej połowy XX w.

Słowa kluczowe: Colette Gaveau, pianistka francuska i polska XX w., Witold Małcużyński, konkursy muzyczne, kobieta w muzyce

COLETTE GAVEAU-MALCUŻYŃSKA – A PORTRAIT OF A PIANIST

Abstract

The article is an attempt to sketch a portrait of the talented French pianist Colette Gaveau (1913–1987), winner of the first prize of the Paris Conservatory in 1932, participant in several international music competitions, including the 3rd Piano Competition Frederic Chopin in Warsaw in 1937 and the Eugène Ysaÿe, which took place in Brussels in 1938. A breakthrough event in the life of young Colette Gaveau was the marriage with the Polish pianist Witold Małcużyński (1914–1977) in October 1939. Due to the warfare of World War II, Gaveau-Małcużyńska left France with her husband, first to Portugal and then to Argentina. The Małcużyński family did not return to Europe until 1945. Colette Gaveau-Małcużyńska was a faithful and patient companion in the life and successes of one of the most outstanding Polish pianists of the second half of the 20th century.

Keywords: Colette Gaveau, French and Polish pianism of the 20th century, Witold Małcużyński, music competitions, woman in music

W historiografii muzycznej lub biografistyce próżno szukać informacji o Colette Gaveau, utalentowanej francuskiej pianistce, której największe muzyczne sukcesy przypadły na lata 30. XX w. W historii francuskiej pianistyki jest ona postacią, która odegrała samodzielną rolę i zasługuje na indywidualną biografię. Jednak jej nazwisko najczęściej pojawia się w kontekście wybitnego męża – Witolda Małcużyńskiego, który do dziś znany jest na całym świecie, a o którym Émile Vuillermoz, jeden z najwybitniejszych krytyków i muzykologów francuskich, napisał, że „jest wielkim pianistą i prawdziwym muzykiem”¹. Kim zatem była kobieta, której nazwisko funkcjonuje jedynie jako wzmianka w biografii sławnego męża?

Kariera artystyczna

Colette Anne Marie Gaveau urodziła się 26 marca 1913 r. w Paryżu. Jej rodzicami byli Marcel Gabriel Gaveau (1891–1942)

¹ Émile Vuillermoz, „Un virtuose polonaise”, *Candide. Grand hebdomadaire parisien et littéraire*, 31 janvier 1940, 6; *Witold Malcuzynski*, text by Bernard Gavoty, portr. by Roger Hauert, (Geneva: Kister 1957), 17.

oraz Henriette Marie Anne z domu Verrier (1890–1978)². Ojciec był pianistą i kompozytorem, który tworzył utwory symfoniczne, sonaty na fortepian i skrzypce, a także balet i tria. Krytycy muzyczni określali go mianem wirtuoza fortepianu, u którego podziwiano elastyczność talentu oraz inteligentną osobowość najbardziej widoczną przy interpretacjach. Darzony sympatią przez publiczność Marcel Gaveau koncertował we Francji, Belgii, Holandii, Szwajcarii, Włoszech i Hiszpanii. Uważany był także za wybitnego interpretatora utworów polskiego kompozytora Fryderyka Chopina³.

Colette już od wczesnych lat dzieciństwa była kształtowana przez muzykę. Jej matka chrzestna Marthe Rennesson – pianistka i kompozytorka – zabierała 6-letnią Colette do swojej szkoły muzycznej⁴, aby dziewczynka mogła grać na przesłuchaniach jej uczniów. Jednak dojrzałą naukę gry na fortepianie Colette rozpoczęła w Narodowym Konserwatorium Muzycznym w Paryżu. Jej nauczycielami byli wówczas wybitni muzycy, m.in.: Georges Falkenberg⁵, Armand Ferté⁶, Marguerite Long⁷, Maurice Emmanuel⁸. Talent młodej dziewczyny oraz nauka pod kierunkiem uznanych i doświadczonych pedagogów przyniosły spektakularny rezultat. W 1931 r. w konkursie Konserwatorium Paryskiego w kategorii fortepianu Colette Gaveau zdobyła drugie wicemistrzostwo (*seconds accessits*). Już wtedy zwracano uwagę na jej bardzo dobre wykonanie sonat, podkreślając przy tym, że Gaveau zasługiwała na wyższą nagrodę⁹.

Prawdziwy triumf muzyczny młoda pianistka odniosła jednak dopiero w 1932 r. Wówczas Colette Gaveau zdobyła pierwszą nagrodę (*le premier prix*) w konkursie Konserwatorium Paryskiego.

² Rodzice Colette byli małżeństwem od 30 grudnia 1912 r. Rozwiedli się w 1934 r. Zob.: ANMFC, Kolekcja Witolda Małcużyńskiego, Dokumenty Marcela i Henriette Gaveau, *Livret de famille*; ibidem, *Signification au Maire LM 62296*.

³ Pierre Keszler, „Radio «Liberté». Nos artistes”, *La Liberté*, 7 mai 1928, 4.

⁴ Institut International de Musique (École Marthe Rennesson).

⁵ Georges Falkenberg (1854–1940) – francuski pianista i kompozytor, nauczyciel w Konserwatorium Paryskim.

⁶ Armand Ferté (1881–1973) – francuski pianista i dyrygent, nauczyciel gry na fortepianie w Konserwatorium Paryskim.

⁷ Marguerite Long (1874–1966) – francuska pianistka i pedagog, w latach 1906–1940 pełniła funkcję profesora w Konserwatorium Paryskim. Od 1906 r. była żoną krytyka muzycznego Josepha de Marliave’a (1873–1914).

⁸ Maurice Emmanuel (1862–1938) – francuski muzykolog, kompozytor, hellenista i historyk muzyki. W latach 1906–1936 był profesorem w Konserwatorium Paryskim (1909–1936).

⁹ Louis Schneider, „Concours du Conservatoire”, *Le Ménestrel*, no 27, 1931, 298.

O jej występie francuski dziennikarz i pisarz Lucien Rebatet napisał: „To było zdecydowanie najdoskonalsze, najdelikatniejsze a jednocześnie najmocniejsze [wykonanie], które uzyskało najintensywniejsze dźwięki. [Colette Gaveau] dała nam prawdziwą interpretację koncertową”¹⁰. Inni komentatorzy z kolei podkreślali jej błyskotliwość, perfekcyjność i dokładność, nienaganną technikę, prawdziwą osobowość, nazywając Gaveau wprost artystką¹¹. Nie bez znaczenia był także temperament i muzykalność młodej wykonawczynie. W tym kontekście krytyk muzyczny Louis Schneider napisał: „[Gaveau] jest jedyną, która uzewnętrzniała element ludzki, to znaczy romantyzm, jakim przesiąknięta jest muzyka Schumanna”¹². Dopełnieniem pochlebnych opinii była recenzja krytyka i kompozytora Raoula Brunela, który określił Colette Gaveau najwybitniejszym uczestnikiem konkursu, wybitnym pod każdym względem¹³.

Niedługo po wspomnianym zwycięstwie w konkursie Konserwatorium Paryskiego Colette Gaveau wzięła udział w zmaganiach o nagrodę Claire Pagès w maju 1933 r. Było to wydarzenie muzyczne odbywające się co pięć lat pomiędzy laureatami klas fortepianu, którzy uzyskali pierwszą nagrodę Konserwatorium Paryskiego. Tym razem Colette Gaveau zdobyła wyróżnienie¹⁴.

Po konkursach przyszedł czas, aby swoje umiejętności zaprezentować szerszemu gronu publiczności. W tym celu Colette Gaveau w grudniu 1933 r. odbyła tournée po miastach Bretanii w północno-zachodniej Francji. Wystąpiła wówczas w takich ośrodkach, jak: Brest, Saint-Nazaire, Lorient, Nantes. W Brest, jako solistka, młoda artystka była oklaskiwana za inteligentną i barwną interpretację utworów Liszta, Chopina, Debussy’ego, Faurégo¹⁵. W Nantes zachwyciła publiczność poetycką interpretacją kazania św. Franciszka z Asyżu do ptaków oraz wykonaniem toccaty Maurice’a Ravela. W jej repertuarze znalazły się także m.in. utwory Georges’a Hüe, etiudy Fryderyka Chopina, walce Johannesa Brahmsa¹⁶.

¹⁰ Lucien Rebatet, „Les concours du Conservatoire. Le Piano”, *L’Action française*, 1er juillet 1932, 3–4.

¹¹ Madeleine Portier, „Les Concours du Conservatoire”, *Comoedia*, 30 juin 1932, 2.

¹² Louis Schneider, „Concours du Conservatoire”, *Le Ménestrel*, no 28, 1932, 291.

¹³ Raoul Brunel, „Concours du Conservatoire”, *L’oeuvre*, 30 juin 1932, 6.

¹⁴ „Échos et nouvelles”, *Le Ménestrel*, no 29, 1933, 196.

¹⁵ Jean d’Arvor, „Le Mouvement musical en Province. Brest”, *Le Ménestrel*, no 2, 1934, 14.

¹⁶ „Chronique musicale. 23e Concert Mozart”, *L’Ouest-Eclair*, 2 décembre 1933, 6.

Jej gra zyskiwała coraz więcej wielbicieli. Uwodzicielska interpretacja wykonywanych utworów, elastyczność, muzykalność oraz błyskotliwa wirtuozeria młodej pianistki sprawiły, że każdy kolejny jej koncert zyskiwał uznanie w recenzjach krytyków i publiczności¹⁷.

W końcu grudnia 1934 r. Colette Gaveau wystąpiła podczas koncertu z okazji setnych urodzin francuskiego dyrygenta i skrzypka Charlesa Lamoureux. W opiniach napisanych po koncercie podkreślano, że Colette Gaveau poprzez delikatne i błyskotliwe wykonanie koncertu fortepianowego a-moll op. 16 Edvarda Griega odzwierciedliła melancholijną poezję i artystyczny blask¹⁸. Zachwycano się również precyzją gry młodej pianistki¹⁹. Po koncertach w rodzinnym kraju, w 1935 r. Gaveau udała się do Włoch, gdzie zagrała dla publiczności w Turynie²⁰ oraz Rzymie²¹.

Po znakomitym zwycięstwie z 1932 r. i kolejnych publicznych koncertach krytyka muzyczna nie ustawała w wyrażaniu pochwał dla młodej i utalentowanej pianistki. Podkreślano przede wszystkim jej młody wiek oraz wyrafinowany gust, a także fakt, że artystka potrafi nie tylko rozumieć, odgadywać, ale także przyswajając sobie myśli interpretowanych przez siebie mistrzów. Podczas koncertów, dzięki niezrównanej technice Gaveau udawało się uzewewnętrznić je, uczynić przejrzystymi i zrozumiałymi dla słuchaczy. Francuski krytyk Jean-José Frappa był pod wrażeniem jej muzykalności. Pisał: „Pod jej palcami wyłaniają się, ulotne, najdrobniejsze niuanse dzieła. Co za wirtuozeria! Nigdy nie widzimy wysiłku, nawet cienia porażki. I w końcu jaka moc! Zaskoczeniem jest usłyszeć pokrzepiające dźwięki, jakie uzyskuje ta smukła i delikatna pianistka, niesiona entuzjazmem, który ją ożywia”²².

Pochlebne opinie francuskich krytyków muzycznych oraz świadomość własnych zdolności sprawiły, że ciągle jeszcze bardzo

¹⁷ Por.: André Fijan, „Notre concert symphonique de dimanche dernier”, *Le journal*, 11 décembre 1934, 6b.

¹⁸ Paul Dambly, „Le centenaire de la naissance de Charles Lamoureux”, *Le petit journal*, 31 décembre 1934, 5; Roger Vinteuil, „Les grandes concerts. Concerts-Lamoureux”, *Le Ménestrel*, no 1, 1935, 3; Florent Schmitt, „Les concerts”, *Le Temps*, 12 janvier 1935, 3; Louis Aubert, „Aux Concerts Lamoureux”, *Le journal*, 2 janvier 1935, 6b.

¹⁹ Hector Fraggi, „La musique à Paris”, *Le Petit Marseillais*, 9 janvier 1935, 2.

²⁰ Edoardo Roggeri, „Le Mouvement musical à l'Étranger. Italie”, *Le Ménestrel*, no 21, 1935, 178.

²¹ ANMFC, Kolekcja Witolda Małcużyńskiego, Dokumenty Colette Gaveau, Materiały biograficzne, *Il Giornale d'Italia*.

²² „Le deuxième concert symphonique des Amis du Conservatoire”, *Les Nouvelles de Versailles*, 3 avril 1935, 4.

młoda Colette Gaveau postanowiła zaprezentować swoje pianistyczne umiejętności poza granicami ojczystego kraju. W czerwcu 1936 r. wzięła udział w Międzynarodowym Konkursie Muzycznym w Wiedniu i otrzymała jedną z dalszych nagród²³. Mimo że rezultat końcowy nie był dla niej aż tak bardzo zadowalający, to stolicę Austrii Colette Gaveau na pewno zapamiętała na długo. Podczas konkursu zetknęła się bowiem po raz pierwszy z muzyką polskiego pianisty Witolda Małcużyńskiego²⁴, który zdobył w Wiedniu piątą nagrodę²⁵. Zdaniem filologa i krytyka muzycznego Konstantego Régameya gra młodego Małcużyńskiego wywarła na Colette Gaveau tak głębokie wrażenie, że pragnęła go poznać. Znajomość jednak nie doszła wówczas do skutku²⁶.

Udział w wiedeńskim konkursie był dla Colette Gaveau pierwszym z międzynarodowych konkursów muzycznych. Niedługo po nim znów wystąpiła na kolejnym, tym razem w Warszawie, podczas III Międzynarodowego Konkursu Muzycznego im. Fryderyka Chopina²⁷, który odbył się od 21 lutego do 12 marca 1937 r.

²³ „Le Mouvement musical à l'Étranger. Autriche”, *Le Ménestrel*, no 25, 1938, 203.

²⁴ Witold Małcużyński (1914–1977) – absolwent Konserwatorium Warszawskiego (1936), laureat V nagrody Międzynarodowego Konkursu Muzycznego w Wiedniu oraz zdobywca III miejsca w III Międzynarodowym Konkursie Pianistycznym im. Fryderyka Chopina w Warszawie (1937). Był uczniem Jerzego Lefeldy, Józefa Turczyńskiego oraz Ignacego Paderewskiego. W 1940 r. wraz z żoną opuścił Europę i udał się do Argentyny. W 1942 r. wystąpił w Carnegie Hall (Nowy Jork). Jego koncert był prawdziwym triumfem, a krytycy muzyczni (m.in. Oli Downes) byli zachwyceni jego wirtuozostwem. W 1945 r. powrócił do Europy. Z czasem osiadł w szwajcarskiej miejscowości Chernex-sur-Montreux. Małcużyński odbył szesnaście tournée po Ameryce Północnej, dziesięć po Ameryce Południowej oraz cztery dokoła świata. Przyczynił się także do odzyskania skarbów wawelskich i rękopisów Fryderyka Chopina, które na początku II wojny światowej zostały wywiezione do Kanady. Pozostawił po sobie kilkanaście płyt nagranych w Columbii, Angel i Polskich Nagraniach. Uważany jest za genialnego twórcę i jednego z najwybitniejszych pianistów XX w. Zob.: Konstanty Régamey, *Witold Małcużyński*, (Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1960); Stanisław Dybowski, *Słownik pianistów polskich*, (Warszawa: Wydawnictwo Muzyczne Selene, 2003), 406–414, idem, *Laureaci Konkursów Chopinowskich w Warszawie*, (Warszawa: Wydawnictwo Muzyczne Selene, 2005), 102–108. Bogatą skarbnicą wiedzy o życiu i działalności Witolda Małcużyńskiego jest pozyskane do zbiorów Archiwum Naukowego Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie archiwum polskiego kompozytora, przekazane przez jego wnuków w lutym 2022 r. Wiele materiałów, zwłaszcza tych dotyczących Colette Gaveau, zostało wykorzystanych przez autora niniejszego artykułu.

²⁵ „Le Mouvement musical à l'Étranger. Autriche”, 203; „Die Konzerte der Preisgekrönten”, *Neues Wiener Tagblatt*, Nr. 170, 1936, 13.

²⁶ Konstanty Régamey, *Witold Małcużyński*, 11.

²⁷ O III Międzynarodowym Konkursie im. Fryderyka Chopina w Warszawie szerzej zob.: Paweł Majewski, „III Konkurs. W cieniu nadchodzącej wojny 21 lutego – 12 marca 1937”, w: idem (red.), *Chopinowskie Igrzysko. Historia Międzynarodowego Konkursu Pianistycznego*

Wydarzenie to, zorganizowane przez Wyższą Szkołę Muzyczną im. F. Chopina i Warszawskie Towarzystwo Muzyczne oraz pod patronatem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Ignacego Mościckiego, zgromadziło 80 uczestników z 22 państw, nie tylko z Europy, ale także z Japonii, Palestyny oraz Stanów Zjednoczonych. Obecność muzyków z innych kontynentów świadczyła o tym, iż mimo że była to dopiero trzecia edycja Konkursu Chopinowskiego, to jego renowa i prestiż stawały się już coraz bardziej powszechne. Warto także pamiętać, że do stolicy Polski przyjechało wielu znakomitych artystów, którzy zasiedli w gronie jury konkursowego, m.in.: Wilhelm Backhaus, Emil von Sauer, Isidor Philipp, Ernst von Dohnányi, Marguerite Long²⁸. O grze Colette Gaveau oraz innych francuskich uczestnikach konkursu jeden z krytyków muzycznych napisał:

Posiadają silnie rozwinięte poczucie konstrukcji, zrozumienie dla piękna muzyki chopinowskiej, płynące z inteligencji i refleksyjności Takie podejście nadaje grze ich szlachetny patos, w którym indywidualne odczucie nabiera cech obiektywizmu artystycznego. Francuzi grając muzykę Chopina – widzą ją. Poszczególne części sonat, nokturny, ballady, scherza i polonezy wiążą się u nich z pewną wizją plastyczną i dlatego gra ich jest tak wyrazista i dekoracyjna w oddaniu formy!²⁹.

Po kilku dniach muzycznej rywalizacji jury konkursu ogłosiło ostateczny werdykt. Przedstawiciele Francji zdobyli trzy nagrody: Monique de la Bruchollerie (siódme miejsce), Pierre Maillard-Verger (jedenaste miejsce) oraz Lélia Gousseau (dwunaste miejsce). Colette Gaveau otrzymała wówczas jedynie dyplom honorowy. Odnosząc się do takich wyników, Konstanty Régamey pisał wprost o niedocenieniu szkoły francuskiej, która była jego zdaniem reprezentowana przez bardzo dobrych i subtelnych pianistów. Według Régameya Konkurs Chopinowski był wielkim triumfem pianistów francuskich, na który składały się nie tylko świetne przygotowanie techniczne ale również wielka finezja i mądrość odtwórcza³⁰. Nato-

im. Fryderyka Chopina 1927–2015, (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2020), 66–107.

²⁸ ANMFC, Kolekcja Witolda Małcużyńskiego, III Międzynarodowy Konkurs imienia Fr. Chopina dla Pianistów w Warszawie (książka z informacjami o konkursie).

²⁹ Maksymilian Centnerszwer, „Finałowe rozgrywki i wyniki trzeciego Międzynarodowego Konkursu im. Fr. Chopina”, *Nasz Przegląd*, nr 79, 1937, 8.

³⁰ Konstanty Régamey, „Z ruchu muzycznego w Polsce. Warszawa”, *Muzyka Polska*, z. 3, 1937, 127–128.

miast o samej Colette Gaveau Konstanty Régamy napisał: „Miała o wiele mniejszy umiar w interpretacji i nadużywała swego rzeczywiście głębokiego i soczystego forte”³¹.

Pomimo że Colette Gaveau nie udało się zdobyć żadnej z głównych nagród, to udział w Konkursie Chopinowskim w 1937 r. przyniósł jej, jak się później okazało, przełomowe zmiany. Pobyt w Warszawie był dla niej dobrą sposobnością, aby wreszcie poznać Witolda Małcużyńskiego, który podobnie jak przed rokiem w Wiedniu także i w Warszawie został laureatem konkursu i zdobył trzecią nagrodę³². Od momentu bliższego poznania się Witold Małcużyński i Colette Gaveau zostali narzeczeństwem i właściwie stali się nierozłączni. Spędzali ze sobą czas i razem występowali, oddając się wspólnym muzycznym pasjom. Piotr Rytel, kompozytor i krytyk muzyczny piszący pod pseudonimem Witold Szeliga, informując o pokonkursowych koncertach laureatów, napisał w „Warszawskim Dzienniku Narodowym”, że 23 marca 1937 r. jako ostatni wystąpili Colette Gaveau i „najwybitniejszy z Polaków, Witold Małcużyński”. O grze francuskiej pianistki wyraził się wówczas tak:

Panna Gaveau, operując ze smakiem subtelnym swymi, świetnie wyrobionymi palcami, pięknie grała Scarlattiego i swoich rodaków: Debussy’ego, Fauré’go, Ravela; w Novelette Schumanna (D-dur) dała sporo poezji w części środkowej, wypowiadając ją szczerze, prosto, w sposób nawet wzruszający. W utworach Chopina wszakże interpretacja p. Gaveau, mimo niewątpliwiej szczerości, miała cechy nam obce, co zwłaszcza w balladzie As-dur uderzało mocno³³.

Na aspekty techniczne gry zwrócił z kolei uwagę Felicjan Szopski, który w swoich spostrzeżeniach podzielał przywołaną wyżej recenzję Rytla:

W wysokim stopniu korzystne wrażenie zrobiła pianistka francuska Colette Gaveau. Gra jej, pełna ożywienia i zajmująca, wypowiada się bardzo efektowną techniką, doskonale wyrobioną. Może najpiękniej wypadły w jej interpretacji dzieła Fauré’go (Nokturn i Impromptu). W ogóle w wykonaniu całego programu były znamienna muzykalności i kultury. Z Chopina grała Nokturna Des-dur

³¹ Konstanty Régamey, „Finał konkursu chopinowskiego”, *Prosto z Mostu*, nr 14, 1937, 7.

³² „Publiczność przyznaje pierwszą nagrodę Małcużyńskiemu”, *Dziennik Poznański*, nr 62, 1937, 2.

³³ Witold Szeliga, „Koncerty laureatów konkursowych”, *Warszawski Dziennik Narodowy*, nr 84, 1937, 4.

i Balladę As-dur. Z tych, pierwszy miał kreację ładną, mniej by się można zgodzić na sposób wykonania Ballady³⁴.

Po zakończeniu Konkursu Chopinowskiego Colette Gaveau nie wróciła od razu do Francji. Zapewne chciała bliżej poznać kraj nie tylko swojego narzeczonego, ale również miejsce urodzenia Fryderyka Chopina, którego utwory często wykonywała. Z zachowanych przekazów wiadomo, że wakacje 1937 r. Colette Gaveau spędziła w towarzystwie Witolda Małcużyńskiego w dworze Zdziechowskich w Słaboszewku położonym na pograniczu Pałuk i Kujaw³⁵. W tym kontekście warto przywołać słowa wspomnień Haliny Micińskiej³⁶, żony Bolesława Micińskiego, polskiego filozofa i esyisty, która przyjechała do Słaboszewka wraz z mężem na zaproszenie Małcużyńskiego:

Nazajutrz Witek wyjechał nagle do Warszawy, zapowiadając, iż niebawem wróci. Istotnie, po kilku dniach powrócił w towarzystwie francuskiej pianistki ... Colette Gaveau, przedstawiając ją nam wszystkim jako... swoją narzeczoną! ... Colette była bardzo piękną dziewczyną o olbrzymich ciemnych oczach z długimi rzesami, matowej jasnej cerze i chmurze czarnych jak heban włosów wijących się wokół twarzy. Skromna, nieśmiała i małowówna, ubrana w paryskie sukienki i kostiumik, grała nam wieczorami Scarlattiego, francuskich klawesynistów i „Karnawał” Schumanna. Była bardzo utalentowaną uczennicą Marguerite Long i wniosła w to muzyczne lato powiew Paryża, tylko że każdy z nas ów Paryż po swojemu sobie wyobrażał. Przy stole rozmawiano więc wyłącznie po francusku, przez uprzejmość dla niezwykłego gościa³⁷.

Związek z Witoldem Małcużyńskim z pewnością wpłynął na to, że Colette Gaveau stała się częstym gościem w Polsce. 27 marca 1938 r. w poranku niedzielnym poświęconym muzyce Schuberta i Schumanna Colette Gaveau wystąpiła w Filharmonii w Warszawie

³⁴ Feliks Szopski, „Z muzyki”, *Kurjer Warszawski*, nr 84 (wydanie wieczorne), 1937, 10.

³⁵ Marek Chamot, „Pamięć a życie kulturalne Pałuk. Słaboszewska linia rodu Zdziechowskich”, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Gospodarki. Seria: Edukacja – Rodzina – Społeczeństwo*, t. 29, nr 2, 2017, 347. Relacje z pobytu w Słaboszewku oraz opis spotkań z Witoldem Małcużyńskim pozostawił także Witold Gombrowicz. Zob. m.in.: Witold Gombrowicz, „Podróże i przygody. Niesmak w permanencji”, *Kurjer Poranny*, nr 195, 1937, 3.

³⁶ Halina Micińska była od 1936 r. żoną Bolesława Micińskiego, który zmarł w 1943 r. we Francji. Micińska po zakończeniu II wojny światowej wróciła do kraju i powtórnie wyszła za mąż za Antoniego Kenara – rzeźbiarza i pedagoga.

³⁷ Halina Kenarowa, „Lato w Nohant”, *Przekrój*, nr 2125, 1986, 9.

i wykonała jedno z arcydzieł tego ostatniego – koncert fortepiano-
wy a-moll. Orkiestrą dyrygował wówczas młody kapelmistrz Lucjan
Guttry³⁸. Krytyk Stefan Natanson, piszący pod pseudonimem Ma-
ciej Skołuba, na łamach „Kuriera Polskiego” napisał:

Wbrew pozorom jest to jeden z trudniejszych koncertów fortepia-
nowych, bo wymaga nie tylko doskonałego opanowania technicz-
nego, lecz i głębokiego wczucia się w ultra-romantyzm całej party-
tury. Młoda pianistka francuska pokonała trudności utworu siłą
swego szczerego talentu z zupełnym powodzeniem, choć chwilami
mogło się zdawać, że świadomie powściąga się, by się nie dać po-
rwać wysokiej temperaturze, jaka tu z każdego taktu bije. Muzy-
ka Schumannna prosi o to, by ją grać na gorąco, a p. Gaveau ma
wszelkie dane po temu, by nie tylko przekonywać słuchaczy, ale
ich porwać i unieść³⁹.

Opinię Macieja Skołuby podzielał inny krytyk a zarazem
kompozytor – Maksymilian Centnerszwer – który w swojej recenzji
opisał wykonanie francuskiej pianistki w następujący sposób:

Colette Gaveau, posiada wszelkie dane, aby zjednać sobie sym-
patię publiczności: temperament, nerw wirtuozowski, kulturę
muzyczną, młodość i urodę. Interpretacja – uczuciowa lecz wol-
na od afektacji. Polot, szerokość w prowadzeniu ozdobnych myśli
muzycznych, umiejętność rozwijania ich w sensie dynamicznym
i kolorystycznym złożyły się na interpretację jasną, dającą słu-
chaczom pełnię artystycznego zadowolenia. Uderzenie p. Gaveau
jędrne, plastyczne, biegłość znakomita, męska siła ataku, a jedno-
cześnie ciepło, liryzm w kantylenie. Wyczucie poezji dźwięku; dar
uzgodnienia wszystkich środków ekspresji⁴⁰.

W podobnym tonie wypowiadali się także inni krytycy mu-
zyczni⁴¹.

Niewątpliwy talent oraz postępy pod względem technicznym
sprawiały, że młoda francuska pianistka coraz odważniej wchodziła
w przestrzeń światowej pianistyki. Świadczy o tym najpełniej fakt,

³⁸ *Kurjer Warszawski*, nr 85, 1938, 15. Lucjan Guttry (1911–1941) – dyrygent, kompozytor, profesor Konserwatorium Muzycznego Pomorskiego Towarzystwa Muzycznego w Toruniu.

³⁹ Maciej Skołuba, „Rocznica śmierci K. Szymanowskiego. – Z Filharmonii: C. Gaveau i L. Guttry na poranku; E. Ansermet i Fr. Navarra w koncercie symfonicznym”, *Kurjer Polski*, nr 93, 1938, 5.

⁴⁰ Maksymilian Centnerszwer, „Z koncertów”, *Nasz Przegląd*, nr 91, 1938, 6.

⁴¹ Por.: Franciszek Brzeziński, „Kronika muzyczna”, *Wieczór Warszawski*, nr 93, 1938, 7.

że niedługo po występie w warszawskiej Filharmonii Colette Gaveau wzięła udział w prestiżowym Międzynarodowym Konkursie im. Eugène'a Ysaÿe'a⁴², który odbył się w Brukseli w maju 1938 r. i został zorganizowany przez Fundację Muzyczną Królowej Elżbiety⁴³. W muzycznych zmaganiach wzięło wówczas udział aż 88 pianistów. W finale Colette Gaveau wykonała utwory Roberta Schumanna, Fryderyka Chopina, Claude'a Debussy'ego, Maurice'a Ravela oraz Josepha Jongena i zajęła dwunaste miejsce⁴⁴. Była jedną z dwóch francuskich laureatek tego konkursu⁴⁵. O jej występie francuski muzykolog i krytyk muzyczny Paul Landormy napisał wówczas, że Gaveau posiadała imponujący zestaw cech, a jej interpretacja etiud symfonicznych Schumanna była mistrzowska⁴⁶.

W styczniu 1939 r. Colette Gaveau wystąpiła jako solistka podczas „Concerts-Pasdeloup⁴⁷”. Wykonała wówczas IV koncert fortepianowy c-moll Camille'a Saint-Saënsa. Po koncercie Michel-Léon Hirsch napisał, że Gaveau grała jak wspaniała artystka, a dzięki nieskończonej skrupulatnej technice, jej interpretacja utworu była czymś niezwykle rzadkim⁴⁸. W tym samym miesiącu Colette Gaveau wystąpiła wspólnie z Henrykiem Szeryngiem, polskim skrzypkiem żydowskiego pochodzenia podczas koncertu w Nancy. Wykonała wówczas etiudy symfoniczne Roberta Schumanna oraz utwory Fryderyka Chopina. W zapowiedzi prasowej napisano także, że „dwójka błyskotliwych artystów połączy swój talent, aby dać nienaganną

⁴² Eugène Ysaÿe (1858–1931) – belgijski skrzypek, kompozytor i dyrygent. Był uczniem Henryka Wieniawskiego.

⁴³ Konkurs jest organizowany do dzisiaj i nosi obecnie nazwę: Międzynarodowy Konkurs Muzyczny im. Królowej Elżbiety Belgijskiej.

⁴⁴ ANMFC, Kolekcja Witolda Małcużyńskiego, Dokumenty Colette Gaveau, Diplôme la Fondation Musicale Reine Elisabeth (1938).

⁴⁵ „Le Mouvement musical à l'Étranger. Belgique”, *Le Ménestrel*, no 23–24, 1938, 166; Raoul Brunel, „Les remarquables pianistes soviétiques lauréats de concours Ysaÿe”, *L'oeuvre*, no 8296, 1938, 2. Drugą laureatką została Monique de la Bruchollerie (1915–1973), która zajęła 10. miejsce. Warto dodać, że de la Bruchollerie wzięła udział w III Międzynarodowym Konkursie Pianistycznym im. Fryderyka Chopina w Warszawie w 1937 r. i otrzymała wówczas siódmą nagrodę. Zob.: „Uroczyste zakończenie III. Międzynarodowego Konkursu im. Szopena”, *Ilustrowany Kuryer Codzienny*, nr 74, 1937, 12.

⁴⁶ Paul Landormy, „L'équipe française du concours Ysaÿe”, *Le Temps*, 25 juin 1938, 5.

⁴⁷ Nazwa pochodzi od nazwiska francuskiego dyrygenta Jules-Étienne'a Pasdeloupa (1819–1887), twórcy m.in. koncertów, podczas których wykonywano utwory symfoniczne takich kompozytorów, jak Camille Saint-Saëns czy Charles Gounod. Zob.: Élisabeth Bernard, „Jules Pasdeloup et les Concerts Populaires”, *Revue de Musicologie*, t. 57, no 2, 1971, 150–178.

⁴⁸ Michel-Léon Hirsch, „Concerts-Pasdeloup”, *Le Ménestrel*, no 3, 1939, 12.

interpretację jednego z arcydzieł Ludwiga van Beethovena: *Sonaty Kreutzerowskiej*⁴⁹.

Wydarzenie, które z perspektywy czasu zmieniło diametralnie życie młodej pianistki, nastąpiło jesienią 1939 r. 5 października tegoż roku w kościele Saint-Honoré-d'Eylau w Paryżu Colette i Witold zawarli związek małżeński. Świadcami tego ważnego wydarzenia byli: doktor André Guillemin oraz Jan Lechoń, attaché kulturalny ambasady polskiej⁵⁰. Jedenaście lat później, już po zakończeniu II wojny światowej, Małcużyńscy doczekają się pierwszej córki Marie-Pierrette (1948–2004)⁵¹, a trzy lata później drugiej – Christine (1951–2018).

Trwająca od września 1939 r. II wojna światowa uniemożliwiła nowożeńcom przyjazd do Warszawy, gdzie mieszkała rodzina Małcużyńskiego. Ze względu na działania wojenne i fakt, że na terenie Francji znajdują się polskie oddziały, Witold Małcużyński postanowił również zgłosić się do wojska. Dopiero interwencja sędziego już Ignacego Jana Paderewskiego sprawiła, że polski pianista otrzymał przydział do pracy artystyczno-propagandowej w obozach wojskowych⁵². O tym, że Colette wspierała męża w jego działalności, najlepiej świadczy m.in. fakt, że wspólnie koncertowali. 17 grudnia 1939 r. Colette Małcużyńska wraz z mężem Witoldem wystąpiła w Lille w sali towarzystwa przemysłowego z koncertem, którego dochód przeznaczony był na pomoc dla uchodźców z Polski⁵³. W późniejszym czasie Colette występowała wraz z Witoldem

⁴⁹ Sonata A-dur op. 47 nazywana była „Kreutzerowską” od dedykacji dla słynnego skrzypka francuskiego Rodolphe’a Kreutzera. Zob.: „Colette Gaveau et Henri Szer yng au Cercle Artistique”, *L’Est Républicain*, 30 janvier 1939, 3.

⁵⁰ ANMFC, Kolekcja Witolda Małcużyńskiego, Materiały biograficzne, Extrait des minutes des actes de naissance; „A Paris et Ailleurs. Mariages”, *Le Jour*, 14 octobre 1939, 4; „Carnet d’Excelsior. Mariages”, *Excelsior*, 11 octobre 1939, 2.

⁵¹ Marie-Pierrette Małcużyńska była teoretykiem literatury. Jej zainteresowania naukowe to przede wszystkim literatura hiszpańska i latynoamerykańska, proza i poezja angielskiego i francuskiego obszaru językowego, a także studia bachtinowskie, socjokrytyka, literatura porównawcza, krytyka feministyczna. Studiowała, a później wykładała na Uniwersytecie McGilla w Montrealu w Kanadzie. W latach 1985–2004 pracowała w Instytucie Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego. Szerzej zob.: „Trayectoria científica y académica de M.-Pierrette Malczuzynski”, *Itinerarios. Revista de estudios lingüísticos, literarios, históricos y antropológicos*, nr 10, 2009, 11–24.

⁵² Konstanty Régamey, *Witold Małcużyński*, 15.

⁵³ „Wielki koncert w Lille na rzecz uchodźców z Polski”, *Narodowiec. Niezależny dziennik demokratyczny dla obrony socjalnych i kulturalnych interesów Wychodztwa*, nr 295, 1939, 2.

także w innych miastach, m.in.: w lutym 1940 w Marsylii⁵⁴ i w Nîmes⁵⁵, w marcu w Biarritz⁵⁶, Tuluzie⁵⁷ i Monaco (Monte Carlo)⁵⁸, w kwietniu w Rennes⁵⁹.

Po upadku Francji Colette wraz z Witoldem opuścili Paryż i dzięki pomocy konsula generalnego Portugalii w Bordeaux – Aristidesa de Sousy Mendesa – w lipcu 1940 r. dotarli do portugalskiej miejscowości Figueira da Foz^{60/61}. Niedługo potem, w sierpniu i wrześniu, Colette zagrała kilka koncertów w Lizbonie. Tamtejsza prasa pisała:

W wielkim koncercie symfonicznym pod batutą Maestro de Freitas Branco⁶² w Teatro de la Exposición del Mundo Portugués ... wystąpiła młoda francuska pianistka Colette Gaveau. Ta utalentowana artystka, dysponująca niezwykłą techniką i żywym temperamentem artystycznym, interpretuje muzykę francuską z nieograniczonym entuzjazmem i wielkością. Wyjątkowa artystka, swoją wielką wartość dopełnia pięknem dźwięku i poprawnym pojęciem rytmu, nigdy nie zmieniając wartości estetycznej dzieła⁶³.

W październiku 1940 r. Colette i Witold opuszczają Portugalię i udają się do Argentyny. Wyjazd do Ameryki Południowej był wynikiem działań Mikołaja Zborowskiego, impresario z Buenos Aires, który zaproponował Małcużyńskiemu zorganizowanie tournée na tym kontynencie. Po kilku miesiącach polski pianista był

⁵⁴ „Concert par Mme Colette Gaveau et M. Witold Malczuzynski”, *Le Petit Marseillais*, 7 février 1940, 2; „Gala franco-polonais donné par Colette Gaveau et Witold Malczuzynski”, *Le Petit Provençal*, 7 février 1940, 2; „Au Gymnase”, *Le Sémaphore de Marseille*, 9 février 1940, 2.

⁵⁵ „Le Mouvement musical en Province. Nîmes”, *Le Ménestrel*, no 8 i 9, 1940, 38.

⁵⁶ „Le Concert polonais au Miramar”, *La Gazette de Biarritz-Bayonne et Saint-Jean-de-Luz*, no 9701, 1940, 2.

⁵⁷ „Les journées franco-polonaises des 9 et 10 mars 1940. Lex deux pianistes virtuoses: Malczuzynski et Colette Gaveau”, *La Dépêche*, 7 mars 1940, 3; „Courrier Artistique. Concert franco-polonais”, *La Dépêche*, 12 mars 1940, 6.

⁵⁸ „Le Mouvement musical à l'Étranger. Monaco”, *Le Ménestrel*, no 15–16, 1940, 62.

⁵⁹ „Concert Polonais”, *L'Ouest-Éclair*, 13 avril 1940, 4.

⁶⁰ Miejscowość znajduje się przy ujściu rzeki Mondego do Oceanu Atlantyckiego.

⁶¹ Irene Vaquinhas, „A Figueira da Foz como «lugar de memória» na rota da fuga da Europa ocupada durante a 2ª Grande Guerra (1943–1945). Proposta de itinerário histórico”, w: Fernando Magalhães, Luciana Ferreira da Costa Francisca Hernández, Alan Curcino, *Museologia e Património – Volume 2*, (Leiria: Instituto Politécnico, 2019), 20–21; Władysław Minkiewicz, „Wspomnienia 1939–1954 (dok.)”, *Zeszyty Historyczne*, t. 430, z. 81, 1987, 103.

⁶² Luís Maria da Costa de Freitas Branco (1890–1955) – portugalski kompozytor, muzykolog i krytyk muzyczny.

⁶³ ANMFC, Kolekcja Witolda Małcużyńskiego, Dokumenty Colette Gaveau, Materiały biograficzne, „Diario da Manhã”, Agosto 12 de 1940.

już znany w całej Ameryce Południowej, w której życie muzyczne, ze względu na obecność wielu artystów europejskich, przechodziło okres wielkiego rozkwitu⁶⁴.

W Argentynie Witold Małcużyński stał się z czasem jednym z najbardziej lubianych, cenionych i najchętniej słuchanych pianistów⁶⁵. Jego popularność także stawała się coraz większa i promieniowała na sąsiednie kraje. Po jednym z koncertów w stolicy Urugwaju Witold Małcużyński spotkał Yehudi Menuhina, amerykańskiego wirtuoza skrzypiec i dyrygenta. Efektem tego spotkania było zaproszenie polskiego pianisty do Nowego Jorku. Tym sposobem w kwietniu 1942 r. Małcużyński koncertuje w Carnegie Hall. Jego sława przybierała na sile, a najbardziej wpływowy krytyk Stanów Zjednoczonych – Oli Downes – napisał o Małcużyńskim: „Umie być równocześnie naturalny i wielki”⁶⁶.

W marcu 1945 r. Małcużyńscy wracają do Europy. Pierwszy koncert Małcużyński wykonuje w Londynie, gdzie był majestatycznie witany przez Polaków. Od tego momentu rozpoczął Małcużyński tak naprawdę światową karierę. W tych wszystkich wydarzeniach towarzyszyła mu zawsze wierna Colette. W Europie ich przystanią stała się szwajcarska miejscowość Chernex-sur-Montreux, w kantonie Vaud, gdzie kupili dom i w nim zamieszkali⁶⁷.

Poświęcenie dla rodziny

Patrząc integralnie na karierę pianistyczną Colette Gaveau, trudno nie odnieść wrażenia, że tak naprawdę zakończyła się ona wraz z jej wyjazdem do Ameryki Południowej. Od tego momentu krytycy i prasa skupiają uwagę tylko na jej coraz sławniejszym mężu. Colette przypadła rola towarzyszki, a później także matki dwóch córek. Miłość do męża oraz macierzyństwo nie przekreśliły jednakże jej umiejętności i zamiłowań. To właśnie w swojej żonie Witold Małcużyński znalazł oddaną współpracowniczkę w pracy artystycznej. W jednym z wywiadów, na początku lat 50. XX w., powiedział:

⁶⁴ Konstanty Régamey, *Witold Małcużyński*, 20.

⁶⁵ Kazimierz Krukowski, *Z Melpomeną na emigracji*, (Warszawa: Czytelnik, 1987), 137.

⁶⁶ *Witold Malcuzyński*, texto de Bernard Gavoty, fotografias de Roger Hauert, (Geneva: Kister, 1957), 17.

⁶⁷ *Who's Who in Switzerland including the Principality of Lichtenstein 1972–1973*, (Geneva: Nagel Publishers Inc., 1972/1973), 459.

Żonie mojej zawdzięczam więcej, niż ktokolwiek sądzi. Ona jest jedynym krytykiem, któremu daję posłuch. W jej opiekuńczej obecności doskonale swoją technikę i opracowuję interpretację⁶⁸.

Nie bez znaczenia był także fakt, że w 1968 r. Colette doznała wylewu krwi do mózgu. W liście do przyjaciela Zygmunta Mycielskiego z grudnia 1969 r. Witold Małcużyński informował, że co prawda jego żona czyni postępy, ale jednocześnie ubolewał, że niestety nigdy nie będzie tą samą osobą⁶⁹.

Po śmierci jej męża Witolda w 1977 r. pojawiły się pytania o to, czy Colette, zostając żoną Małcużyńskiego, złożyła ofiarę ze swego talentu i zdecydowała swoją karierę poświęcić karierze męża. Redaktorka londyńskiego emigracyjnego „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” pisała, że „choć słyszałam ją grającą tylko kilka razy, nie mam wątpliwości, że jej decyzja była dużą stratą dla świata muzycznego”⁷⁰. Autorka przywołanej opinii stara się domniemywać, że Colette Gaveau, wychodząc za mąż za polskiego pianistę i stając się jego towarzyszką w radościach oraz smutkach, usunęła się w cień, porzucając chyba nie do końca świadomie marzenia o dalszej karierze pianistycznej, mimo dotychczasowych i wcale niemałych sukcesów, a także niewątpliwego talentu. Jeśli taka teza miałaby być prawdziwa, to Colette Gaveau byłaby w tym chyba podobna do innych kobiet znanych artystów, takich jak chociażby Bella Rosenfeld, która w 1915 r. poślubiła Marca Chagalla, porzucając tym samym karierę sceniczną i pisarską⁷¹. Jakkolwiek trudne wydaje się definitywne rozstrzygnięcie, to warto jeszcze przywołać komentarz Czesława Halskiego, krytyka muzycznego, spikera radiowego i biografą, który napisał:

Kobiety są bardziej skłonne do ofiary niż mężczyźni. W wypadku Colette Małcużyńskiej – nie była to ofiara. Słyszałem ją w Paryżu w marcu 1940 r. i byłem jej grą szczerze zachwycony, zwłaszcza przepięknym wykonaniem Etiudy F-dur Chopina. Ale ona sama najlepiej zdawała sobie sprawę z faktu, że talentem nie może rów-

⁶⁸ Jan Bielatowicz, „Rozmowa z Witoldem Małcużyńskim”, *Życie. Katolicki tygodnik religijno-kulturalny*, nr 50/234, 1951, 1.

⁶⁹ „Listy. Witold Małcużyński do Zygmunta Mycielskiego (wybór)”, *Ruch Muzyczny*, nr 3, 2016, 35.

⁷⁰ „Miłość kobiety”, *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza*, nr 32, 1977, 8.

⁷¹ Łukasz Gawel, *Marc Chagall. Wszystko jest malarstwem*, (Warszawa: Wydawnictwo Muzeum Narodowego w Warszawie, 2022), 39.

nać się z mężem. To nie o niej, ale o Witoldzie Małcużyńskim słynny impresario londyński Wilfrid van Wyck, wyraził się: „He wins the public before touching the keyboard” („Podbija publiczność przed dotknięciem klawiszy”). Takich słów nie rzuca się na wiatr!⁷²

Podsumowanie

Abstrahując od przywołanych opinii i komentarzy, nierzadko zabarwionych subiektywnymi odczuciami, pamiętać przede wszystkim należy to, że Colette Gaveau była utalentowaną pianistką, której należy się właściwe miejsce w historii światowej pianistyki.

Colette Gaveau ostatnie dwa lata życia spędziła w Domu Wypoczynkowym Polskiego Funduszu Humanitarnego w Lailly-en-Val w Regionie Centralnym. Zmarła w szpitalu w Orleanie 4 stycznia 1987 r. Została pochowana w grobie swojego męża na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie, w Alei Zasłużonych.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Naukowe Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie, Kolekcja Witolda Małcużyńskiego, Dokumenty Colette Gaveau, Materiały biograficzne.
- Archiwum Naukowe Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie, Kolekcja Witolda Małcużyńskiego, Dokumenty Colette Gaveau, Diplôme la Fondation Musicale Reine Elisabeth (1938).
- Archiwum Naukowe Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie, Kolekcja Witolda Małcużyńskiego, Dokumenty Marcela i Henriette Gaveau.
- Archiwum Naukowe Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie, Kolekcja Witolda Małcużyńskiego, III Międzynarodowy Konkurs imienia Fr. Chopina dla Pianistów w Warszawie (książka z informacjami o konkursie).
- Archiwum Naukowe Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie, Kolekcja Witolda Małcużyńskiego, Materiały biograficzne.

⁷² Czesław Halski, „Większy talent od męża?”, *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza*, nr 35, 1977, 9.

Opracowania

- „A Paris et Ailleurs. Mariages”, *Le Jour*, 14 octobre 1939, 4.
- Aubert, Louis. „Aux Concerts Lamoureux”, *Le journal*, 2 janvier 1935, 6b.
- Bernard, Élisabeth. „Jules Padeloup et les Concerts Populaires”, *Revue de Musicologie*, t. 57, no 2, 1971, 150–178.
- Bielatowicz, Jan. „Rozmowa z Witoldem Małcużyńskim”, *Życie. Katolicki tygodnik religijno-kulturalny*, nr 50/234, 1951.
- Brunel, Raoul. „Concours du Conservatoire”, *L'oeuvre*, 30 juin 1932, 6.
- Brunel, Raoul. „Les remarquables pianistes soviétiques lauréats de concours Ysaye”, *L'oeuvre*, no 8296, 1938, 2.
- Brzeziński, Franciszek. „Kronika muzyczna”, *Wieczór Warszawski*, nr 93, 1938, 7.
- „Carnet d'Excelsior. Mariages”, *Excelsior*, 11 octobre 1939, 2.
- Centnerszwer, Maksymilian. „Finałowe rozgrywki i wyniki trzeciego Międzynarodowego Konkursu im. Fr. Chopina”, *Nasz Przegląd*, nr 79, 1937, 8.
- Centnerszwer, Maksymilian. „Z koncertów”, *Nasz Przegląd*, nr 91, 1938, 6.
- Chamot, Marek. „Pamięć a życie kulturalne Pałuk. Słaboszewska linia rodu Zdziechowskich”, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Gospodarki. Seria: Edukacja – Rodzina – Społeczeństwo*, t. 29, nr 2, 2017.
- „Chronique musicale. 23e Concert Mozart”, *L'Ouest-Eclair*, 2 décembre 1933, 6.
- „Colette Gaveau et Henri Szeryng au Cercle Artistique”, *L'Est Républicain*, 30 janvier 1939, 3.
- „Concert par Mme Colette Gaveau et M. Witold Malcuzyński”, *Le Petit Marseillais*, 7 février 1940, 2.
- „Concert Polonais”, *L'Ouest-Éclair*, 13 avril 1940, 4.
- „Courrier Artistique. Concert franco-polonais”, *La Dépêche*, 12 mars 1940, 6.
- d'Arvor, Jean. „Le Mouvement musical en Province. Brest”, *„Le Ménestrel”*, no 2, 1934, 14.
- Dambly, Paul. „Le centenaire de la naissance de Charles Lamoureux”, *Le petit journal*, 31 décembre 1934, 5.
- „Die Konzerte der Preisgekrönten”, *Neues Wiener Tagblatt*, Nr. 170, 1936, 13.

- Dybowski, Stanisław. *Laureaci Konkursów Chopinowskich w Warszawie*, (Warszawa: Wydawnictwo Muzyczne Selene, 2005).
- Dybowski, Stanisław. *Słownik pianistów polskich*, (Warszawa: Wydawnictwo Muzyczne Selene, 2003).
- „Échos et nouvelles”, *Le Ménestrel*, no 29, 1933, 196.
- Fijan, André. „Notre concert symphonique de dimanche dernier”, *Le Journal*, 11 décembre 1934, 6b.
- Fraggi, Hector. „La musique à Paris”, *Le Petit Marseillais*, 9 janvier 1935, 2.
- „Gala franco-polonais donné par Colette Gaveau et Witold Malczuzynski”, *Le Petit Provençal*, 7 février 1940, 2.
- Gaweł, Łukasz. *Marc Chagall. Wszystko jest malarstwem*, (Warszawa: Wydawnictwo Muzeum Narodowego w Warszawie, 2022).
- Gombrowicz, Witold. „Podróże i przygody. Niesmak w permanencji”, *Kurjer Poranny*, nr 195, 1937.
- „Gymnase”, *Le Sémaphore de Marseille*, 9 février 1940, 2.
- Halski, Czesław. „Większy talent od męża?”, *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza*, nr 35, 1977, 9.
- Hirsch, Michel-Léon. „Concerts-Pasdeloup”, *Le Ménestrel*, no 3, 1939, 12.
- Kenarowa, Halina. „Lato w Nohant”, *Przekrój*, nr 2125, 1986, 8–9.
- Keszler, Pierre. „Radio »Liberté«. Nos artistes”, *La Liberté*, 7 mai 1928, 4.
- Krukowski, Kazimierz. *Z Melpomeną na emigracji*, (Warszawa: Czytelnik, 1987).
- Kurjer Warszawski*, nr 85, 1938, 15.
- Landormy, Paul. „L'équipe française du concours Isaye”, *Le Temps*, 25 juin 1938, 5.
- „Le Concert polonais au Miramar”, *La Gazette de Biarritz-Bayonne et Saint-Jean-de-Luz*, no 9701, 1940, 2.
- „Le deuxième concert symphonique des Amis du Conservatoire”, *Les Nouvelles de Versailles*, 3 avril 1935, 4.
- „Le Mouvement musical à l'Étranger. Autriche”, *Le Ménestrel*, no 25, 1938, 203.
- „Le Mouvement musical à l'Étranger. Belgique”, *Le Ménestrel*, no 23–24, 1938, 166.
- „Le Mouvement musical à l'Étranger. Monaco”, *Le Ménestrel*, no 15–16, 1940, 62.
- „Le Mouvement musical en Province. Nîmes”, *Le Ménestrel*, no 8 i 9, 1940, 38.

- „Les journées franco-polonaises des 9 et 10 mars 1940. Lex deux pianistes virtuoses: Malcuzyński et Colette Gaveau”, *La Dépêche*, 7 mars 1940, 3.
- „Listy. Witold Małcużyński do Zygmunta Mycielskiego (wybór)”, *Ruch Muzyczny*, nr 3, 2016.
- Majewski, Paweł. „III Konkurs. W cieniu nadchodzącej wojny 21 lutego – 12 marca 1937”, w: Paweł Majewski (red.), *Chopinowskie Igrzysko. Historia Międzynarodowego Konkursu Pianistycznego im. Fryderyka Chopina 1927–2015*, (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2020), 66–107.
- „Miłość kobiety”, *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza*, nr 32, 1977, 8.
- Minkiewicz, Władysław. „Wspomnienia 1939–1954 (dok.)”, *Zeszyty Historyczne*, t. 430, z. 81, 1987.
- Portier, Madeleine. „Les Concours du Conservatoire”, *Comoedia*, 30 juin 1932, 2.
- „Publiczność przyznaje pierwszą nagrodę Małcużyńskiemu”, *Dziennik Poznański*, nr 62, 1937, 2.
- Rebatet, Lucien. „Les concours du Conservatoire. Le Piano”, *L’Action française*, 1er juillet 1932, 3–4.
- Régey, Konstanty. „Finał konkursu chopinowskiego”, *Prosto z Mostu*, nr 14, 1937, 7.
- Régey, Konstanty. *Witold Małcużyński*, (Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1960).
- Régey, Konstanty. „Z ruchu muzycznego w Polsce. Warszawa”, *Muzyka Polska*, z. 3, 1937, 127–128.
- Roggeri, Edoardo. „Le Mouvement musical à l’Étranger. Italie”, *Le Ménestrel*, no 21, 1935, 178.
- Schmitt, Florent. „Les concerts”, *Le Temps*, 12 janvier 1935, 3.
- Schneider, Louis. „Concours du Conservatoire”, *Le Ménestrel*, no 27, 1931, 298.
- Schneider, Louis. „Concours du Conservatoire”, *Le Ménestrel*, no 28, 1932, 291.
- Skoluba, Maciej. „Rocznica śmierci K. Szymanowskiego. – Z Filharmonii: C. Gaveau i L’Guttry na poranku; E. Ansermet i Fr. Navarra w koncercie symfonicznym”, *Kurjer Polski*, nr 93, 1938, 5.
- Szeliga, Witold. „Koncerty laureatów konkursowych”, *Warszawski Dziennik Narodowy*, nr 84, 1937, 4.
- Szopski, Feliks. „Z muzyki”, *Kurjer Warszawski*, nr 84 (wydanie wieczorne), 1937, 10.

- „Trayectoria científica y académica de M.-Pierrette Malcuzyński”, *Itinerarios. Revista de estudios lingüísticos, literarios, históricos y antropológicos*, nr 10, 2009, 11–24.
- „Uroczyste zakończenie III. Międzynarodowego Konkursu im. Szopena”, *Ilustrowany Kuryer Codzienny*, nr 74, 1937, 12.
- Vaquinhas, Irene. „A Figueira da Foz como „lugar de memória” na rota da fuga da Europa ocupada durante a 2ª Grande Guerra (1943–1945). Proposta de itinerário histórico”, w: Fernando Magalhães, Luciana Ferreira da Costa Francisca Hernández, Alan Curcino, *Museologia e Património – Volume 2*, (Leiria: Instituto Politécnico, 2019), 10–36.
- Vinteuil, Roger. „Les grandes concerts. Concerts-Lamoureux”, *Le Ménestrel*, no 1, 1935, 3.
- Vuillermoz, Emile. „Un virtuose polonaise”, *Candide: grand hebdomadaire parisien et littéraire*, 31 janvier 1940.
- Who’s Who in Switzerland including the Principality of Lichtenstein 1972–1973*, (Geneva: Nagel Publishers Inc., 1972/73).
- „Wielki koncert w Lille na rzecz uchodźców z Polski”, *Narodowiec. Niezależny dziennik demokratyczny dla obrony socjalnych i kulturalnych interesów Wychodźstwa*, nr 295, 1939, 2.
- Witold Malcuzyński*, text by Bernard Gavoty, portr. by Roger Hauert, (Geneva: Kister, 1957).
- Witold Malcuzyński*, texto de Bernard Gavoty, fotografias de Roger Hauert, (Geneva: Kister, 1957).